

Q. F. S. F. Q.
DISSERTATIO HISTORICA,
DE NOVA FACIE ORBIS EUROPÆI
CIRCA SÆCULUM REFORMA-
TIONIS EXORTA.

Partis Prioris
Particula I.

QUAM
INDULGENTE
ILLUSTRISSIMO ACAD. CANCELLARIO,
Suffrag. Ampl. FAC. PHILOS. in Reg. Acad. Aboëns.

SINE
PRÆSIDE

ET
RESPONDENTE,
EX CATHEDRA INFERIORI,
SOLUS DEFENDET,

MATTHIAS
CALONIUS,
WIBURGENSIS.

IN AUDITORIO MAJORI,
Die XX. Junii MDCCLXIV.
H. A. M. S.

ABOÆ,
Impressus à JOHANNЕ CHRISTOPHORO FRENCKELL.

S:Æ R:Æ MAJ:TIS
SUMMÆ FIDEI VIRO,
REGIS REGNIQUE SVIO-GOTHICI
SENATORI,
REGIÆ CANCELLARIÆ
PRÆSIDI,
SUPREMO AULÆ PRÆFECTO,
ACADEMIÆ ABOËNSIS
CANCELLARIO,
ORDINIS SERAPHICI EQUITI
AC COMMENDATORI

ET

RELIQUORUM S:Æ R:Æ MAJ:TIS ORDINUM
CANCELLARIO,
ILLUSTRISSIMO ATQUE EXCELLENTISSIMO
COMITI AC DOMINO,

D^N. CLAUDIO
EKEBLAD,
MÆCENATI SUMMO.

Orbem velut quendam rebus humanis
in esse, & quemadmodum temporum ita &
fatorum vices volvi revolvique deprehen-
dimus, quotquot fatales, quæ ad certa tem-
porum intervalla recurrerunt, illarum conversiones, ad-
curatori examini subijcimus. Adeo scilicet in gyrum
agi videmus cuncta, & ad punctum unde egressa fue-
rant, periodico cursu reverti. Diversa litterarum &
imperatorum ut & Ecclesiæ diversis sæculis fata, inter
se contendere, & læta lætioribus, tristioribus tristia æ-
quiparare, qui voluerit, præterita quasi in locum præ-
sentium alternis vicibus successisse, & ab uno extre-
mo ad alterum, iterum iterumque itum fuisse, nun-
quam satis mirabitur. In eruditionis tramite, ab exi-
guis profecta initiis, alte enituit, recens ideoque curio-
sa magis & avidior hominum industria. Defatigati
vero cum nec progredi longius, nec pristina coquendo
recoquendoque sibi ipsis facere possent satis, inflectere
primum leviter cursum, mox industria in desidi-
am ver-

sa citato gradu ad barbariem pergere cœperunt mortales, cognitione humana in circulum redeunte. (a). Neque tamen perpetua in hac requie mora: Refectis namque tantisper sub alta hac nocte viribus, ad eandem quam priores compleverant orbitam, repetito labore emetiendam se contulerunt. Nec dubium, quin idem progressus & regressus per intervalla, in omne ævum constans & ratus manebit. In orbe politico, magna quæque imperia, haud absimili ratione ac gravia summa vi in altum excussa, cum ad ultimum potentiae & dominationis fastigium, retardato subinde nisu pervenerunt, ad ima statim vergere cœpisse, & accelerato dein impetu, deorsum lata fuisse, innumeris iisque horrendis novimus exemplis. In Ecclesia religionis studium ferbuit, tepuit, frigit per vires, puriorque Numinis cultus, superstitio & paganismus, alternis, in orbe dominata fuere. Certe quanto plura recentium seu veterum revolvimus, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis nobis obversantur. (b).

Mira-

(a) Adposite ad hanc rem VELLEJUS PATERC. Hist. Rom. Lib. I. Cap. XVII. *Natura inquit quod summo studio petatum est ascendit in summum; difficultisque in perfecto mora est: naturaliterque quod procedere non potest recedit: Et ut primo ad consequendos, quos priores ducimus, accendimur, ita ubi aut prateriri aut equari eos posse desperavimus, studium cum spe senescit, & velut occupatam relinquens materiam quarit novam, prateritoque eo, in quo eminere non possumus, aliquid in quo nitamur conquirimus; sequiturque ut frequens ac mobilis transitus maximum perfecti operis impedimentum sit.* Præclara quoque sunt, quæ super hac eadem re differit MORHOFIUS, Cardanum secutus, Polyhist. Litter. Tom. I. Lib. I. Cap. XXII. S. S. 26. 27. pag. 263. 264. (b) CORNEL, TACIT. Annal. Lib. III. Cap. XVIII

Mirabitur forte fluctuantes adeo & instabiles rerum vices, & contraria sibi diversis temporibus hominum judicia, quisquis hanc ipsam inconstantiam, humanis ingeniis, quam optime convenire non adtenderit. Fastidium præsentium ex diuturniori eorundem usu; tædium ex laboris in longius protracti difficultate; novitatis studium; gloriæ cupido; invidia; æmulatio, & quæ sunt cætera, quibus homines reguntur præjudicia, pari plane ratione omnes in universum adficiunt ac singulos: adeoque & easdem in toto, quas in qualibet ejus partē caussantur mutationes. Hæc transversos agunt homines a virtute ad vitia, in somnum a vigiliis, ab armis ad voluptates, a negotiis ad otium & vicissim. Nec ad corrumpendum vel emendandum generalem rerum humanarum statum, quidquam desideratur amplius, quam ut ad superandam certam quandam quæ mentibus hominum inest *inertia vim*, ex causis externis, vel desidiæ fomenta, vel laudabili ad meliora nisui, incitamenta accedant. Fovetur autem ignavia, publica temporum calamitate, bellis, superstitione, cæteris. Excitantur contra æmulatio & industria, efficacissima illa ad magnas res audendas instrumenta, *novis & illustribus inventis*, casu ut plerumque fit, vel consilio detectis; item quoties Divino quodam impetu, certi homines, alii ad *nova* in scientiis & artibus tentanda, (a) alii ad *heroicam virtutem* animantur.

A 2

(b).

(a) De his egregie ut solet MORHOF. l. c. Tom. I. Lib. I. Cap. XII. §. 2. *Sunt, inquit, qui fulminea ingenii vi omnia percurrunt, quorum animus in specula positus, uno quasi intuitu, omnia simul comprehendit; quasi non sensuum ministerio, non syllogismorum apparatus, ad intelligendas res indigerent; sed geniorum instar omnia pervaderent & absorberent. . . . Vidimus ad certas disci-*

(b). His namque velut flabellis suffocata & torpida hominum ingenia, igniculorum instar sub favilla delitescunt in flammam denuo concitantur, & ad ardua quævis accenduntur; cum nemo sit, cui non aliquid ex istis exercendo suo ingenio aptum arripere, tantaque sibi imitanda proponere exempla, jucundum simul ac honorificum esse videatur. Formantur una in melius eo ipso temporum mores, & quæ rugosa fuit, multoque squalore obsita humanæ societatis facies, suo restituitur decori; Morum etenim quemadmodum & cæterarum rerum certas esse periodos, quis est qui negare audeat?

Hæc fere, quæ jam diximus, generalia ad efficiendas magnas illas rerum conversiones sunt instrumenta; concurrunt vero simul quam plurima alia ad juvandam vel sufflaminandam horum efficaciam comparata, inque iis multa, levissima quidem ipsa, in maximis tamen rebus magnum quandoque trahentia momentum. (c). Et sicut diversæ hæ causæ, diversis a se invi-

plinas, quosdam quasi divinitus incitatos, ea in his consecisse spatia, ut in prodigium illa res haberetur. Fuere ad varias artes libérales, Mechanicas, Statuariam, Graphicam, Poësin, Mathematicam, Chirurgiam, quasi a natura facti &c. Hi sunt, quos primates litterarios primi ordinis appellat HEUMANNUS Consp. Reipub. Litt. Cap. VII. §. 9. 10. (b) Loquatur iterum MORHOF. l. c. §. 30. *Vir- tus, quæ Heroica dicitur, divino impulsu excitatur ac raro saepe fieri solet ut ad magnas res gerendas, ad regna firmanda, hostes subigen- dos, divinitus animentur homines, incredibilia viribusque humanis majora tentantes.* Conferri porro ad h. l. merentur quæ eod. m. capite de eo quod in Scientiis præcipue est copiose & solide disputat. (c) Exempla maximarum rerum ex levissimis causis profecta um, singulari opera collegit Richer in Essai sur les grands evenemens par les petites causes. Part. I. & II. prodierunt Amstelæd. 1760.

invicem, ordinante ea ratione factorum leges providentia, temporum intervallis, disterminantur: ita & fieri videmus, ut cum alterum ævum tam sterile omnium virtutum sit, ut vix ullum bonum prodere possit exemplum, altero uberrimus exstet elegantiorum ingeniorum proventus, (a). Unde simul intelligitur, cur per spatia, inter utrumque extremum intermedia, æquabilius fluant res humanæ, nec subitis commotionibus vehementius unquam concutiantur.

His quæ breviter præfati sumus, ex ipsa tractatione, qua novam orbis Europæi faciem, circa Sæculum a N. C. XVI. quod Reformationis dici suevit, exortam, leviter delineare constituimus, lucis aliquid accessurum confidimus. Dicendum enim nobis est tempus opimum variis casibus, illustre ad invidiam usque plurimum sæculorum novis inventis; restituta amœniori litterarum facie jucundum; discors religionis & sacrorum usu; præliis atrox & funestum: verbo, fatalem, quæ in hoc ævum incidit, rerum Europæarum conversionem exponemus. Verum ut nihil est in natura rerum omni-

A 3

um

(a) *Quis, inquit VELLEJUS PATERC. Hist. Rom. C. XVI. abunde mirari potest, quod eminentissima cujusque professionis ingenia, in eam formam & in idem temporis congruens spatium, & quemadmodum clausa capso alioque septo diversi generis animata, nihilo minus separata alienis in unum quoque corpus congregantur: ita cujusque clari operis, ingenia, in similitudinem & temporum & profectuum, semet ipsa ab aliis separaverunt: probat porro hoc ipsum Græcorum & cap. sequenti Romanorum exemplis; ubi etiam addit: hoc idem evenisse Grammaticis, plasticis, pictoribus, sculptoribus quisquis temporum insitit notis reperiet: eminentia cujusque operis artificis temporum clausura circumdata,*

um quod se universum profundat, & quod totum repente
 evolet, cum omnia quæ fiunt quæque aguntur acerrime le-
 nioribus principiis natura ipsa prætexuerit (a); ita nec
 cuncta, quæ ad restituendas, collapsas in hac orbis
 parte res, aliquid contulerunt, intra angustum quod-
 dam temporis momentum, tanquam in centrum colle-
 cta, quisquam sibi persuadeat. Hinc impositam nobis
 sæpius vidimus necessitatem, paullo altius regrediendi,
 ut causas eventuum repeteremus. Monendum hoc du-
 ximus, ut nos in ea quæ ante hoc sæculum acciderunt
 subinde inquirentes, extra oleas vagari nemo temere
 credat. Sufficit nim. nobis paratas ante causas, ad-
 quisita plena ad agendum vi, graviori quam alias im-
 petu ad omnia mutanda hoc ævo concurrisse, eaque
 effecisse, quibus efficiendis erant destinata. Quæ enar-
 rare dum adgredimur, faciles quidem animadvertimus,
 dicendorum multitudine nos obrutum iri, & ut ingres-
 sum difficile ita exitum nulla fere ratione inventuros.
 Quo tamen, quæ in tanta rerum varietate, per summa
 velut capita eundo, potissimum differenda esse judi-
 camus, ordine proponamus, *restaurationem rei litterariæ,*
bellicæ & navalis primo loco contemplabimur; *Imperio-*
rum deinde *mutationes* exponere hasque e genuinis
 suis causis, in quantum id fieri potest, derivare co-
 nabimur. Quocirca cum *Ecclesia* civitati intime sit con-
 nexa, ejus etiam fata, suo quæque loco commemora-
 bimus, causas, quibus ipsum reformationis negotium
 adjutum, quibus impeditum fuerit simul indicaturi. Quo
 autem successu in saxo hoc volvendo versati fuerimus,
 æqui Lectoris judicio committimus. Satis nobis est
 in re tam ardua primas duxisse lineas; nec enim quæ
 ingen-

(a) CICERO de claris Oratoribus.

ingenti volumini materiem sufficerent intra angustæ dissertationis cancellos coarctari commode possunt: nec præterea politum & perfectum ex omni parte opus, unquam promissimus. Dissentiendi a nobis æquam cuique facimus potestatem; *hanc* scilicet *veniam* petimusque *damusque vicissim*.

PARS I.

SECTIO I.

De restorationis Litterarum subsidio.

§. I.

Antequam destinata componamus, repetendum videtur, qualis fuerit status rei litterariæ *medio*, quod vocant *ævo*, h. e. temporibus quæ nostrum sæculum proxime præcesserant: in quo nobis eo licebit esse brevioribus, quo fusius idem, apud Historicos Litterarios tantum non omnes, solet exponi. Adeo miserranda hac tempestate, quodvis litterarum genus adfecerat clades, ut de omni eruditione, saltim vera illa & genuina actum & conclamatum esse videretur. Barbara Scholasticorum turba, stulta Aristotelis veneratione capta, ne latum quidem, quod ajunt, unguem ab ejus placitis recedere concessum sibi arbitrabatur. Quæ ab hoc Apolline rectius forte disputata erant, commentariorum multitudine tenebris involvi & corrumpi; quæ vero obscurius paullo & indeterminatius dicta videbantur, inextricabilibus distinctionum nodis implicari; & quæ denique oppido falsa erant & absurda, ar-

cessi-

cessita in præsidium malæ causæ, terminorum nihil significantium, sonique tantum horrore posteritatis memoriam promeritorum farragine, explicari, sophismatumque senticetis muniri cœperant. Sic sub abstrusissimo metaphysicæ velo crassissima docte tangebatur ignorantia; & Dialecticas artes didicisse, satis habuit, quisquis Eruditis sui temporis accenseri studuit. Cæteræ quoad maximam partem disciplinæ incultæ prorsus jacebant: si quæ illarum tradere moris erat, aut hære in primis rudimentis, aut sædo adeo habitu vestitas illas proponere solebant Doctores, ut solo adspectu nauseam sapientioribus movere potuissent. *Chronica & Diaria* scribere atque *Vitas Sanctorum* multis infertas miraculis consignare, id erat *Historiam* condere, & temporis memoriam ad posteros propagare. Nec in Philosophia morali meliora præstitit hæc ætas; illa namque ex jure Civili & Canonico, Scripturæ S. locis & *Patrum* sententiis atque naturalis legis præceptis ad Stagiritæ mentem explicatis, misere confarcinata confusum magis Chaos quam justam scientiæ formam referebat. Et cum prudentiæ regulas tradere Cleri commodis officeret magis quam prodesset, nec mirandum est politicæ studium penitus neglectum, & principum virtutes, ex illorum in templa & monasteria atque Sacrorum custodes munificentia, æstimatas fuisse. Mathematicæ quidem Disciplinæ, quod & ad rerum usum pertinebant, & sub sensu cadebant, instigante usu & necessitate, (a) quadantenus tractabantur; verum præterquam quod a fordida hac ætate, multum illis adhaferat squaloris, vulgatissimis etiam veritatibus solummodo continebantur;

(a) MORHOF. Polyhist. Litter. Tom. I. Lib. I. C. XXII. §. 75. p. 263.

tur; paucissimi sunt, quos ultraprima Arithmeticae, Geometriae & Astronomiae rudimenta, ad altiora penetrasse videmus. In Physica Dialecticis quaestionibus & ridiculis quibusvis disputationibus, quam experientiae, potiores tribuebantur partes; quod idem in arte etiam salutari usu venit, quam praeterea mendacia & superstitiones totam conspurcaverant. Juris civilis parva admodum fuit notitia (a); Canonicum solum colebatur, ampla huic studio mercede statuta. Ipsa quoque coelestis doctrina fatali hac contagione infecta, subtilissimis iisque frigidissimis distinctionibus, & intricatissimis quibusvis quaestionibus miserrimum in modum fuit deturpata; cumque sic nativa ejus vis atque efficacia in nugae & ineptias, ad pascenda monstrosa ingenia, quam voluntatem emendandam magis comparatas, esset conversa, quid mirum si totalis inde secuta fuerit morum corruptio. Litterarum quae a humanitate nomen acceperunt cognitio plane interciderat. Latini sermonis vel minimam possidere facultatem, magnum habebatur consummatae eruditionis documentum. Graeca nec legi nec intelligi poterant, multis ne nomine quidem tenus nota fuere. Elegantiores artes, pictura, sculptura, statuaria, ignotae partim erant, partim ad rudem saeculi huius gustum conformatae. Accessit tanquam cumulus, omnibus his malis, odium in meliora sapientes, plus quam Vatinianum. Hinc si qua, in tam alta nocte, lucidior emicuit stellula, illam calumniis obfuscare primum, mox fictis criminibus extinguere penitus, adlaboravit gens saniori Philosophiae supra quam

B

d ci

(a) Confr. quae ex FREINSHEMIO adfert GUNDLINGIUS in *Historie der Gelahrtheit* Parte II. S. 92. p. 1699. in notis; item S. 118. p. 1828. citata verba CONRINGII.

dici potest inimica. (a). Verbo, barbaries superstitioni juncta, expulsa ratione & experientia rationis oculo, solum occupaverat, & in ingenia conscientiasque ipsas imperio plusquam tyrannico desæviebat. (b).

§. II.

Tam spissæ erant tenebræ, tam densa caligo hoc sæculo discutienda. Ut autem tantæ difficultatis opus effici posset, ab ovo, quod ajunt, ordiendum erat, & tollendæ quæ barbariem aluerant causæ. Has inter primo loco collocandam censemus, defectum librorum summamque eo tempore illorum caritatem. Hæc quippe insuperabilia fere objecit impedimenta, quo minus vel maxima ingenia tenebras illas eluctari possent. Ars etenim scribendi cum intra monasteriorum claustra & Principum Cancellarias delitesceret, & extra illorum po-

(a) Testimonia hujus rei innumera adduci possent si id ageretur. VIRGILIUS Salisburgensium Episcopus ob adferros antipodas gravissimum Pontificis Bonifacii odium incurrit. Bruck, Histor. Philosoph. Cris. T. III. p. 896. Johannes Regiomontanus, Vir Mathematicum & Mechanicæ Scientia clarus post plurimas vexationes, Romæ tandem ab invidis veneno extinctus fertur. Heibronn. Hist. Mathes. Lib. I. Cap. XXVII. pag. 509. 501. Bruck, Libr. cit. Tom. IV. Part. I. pag. 69. Ut de Roberto Capitone & Rogerio Bacon &c. magiæ incusatis, Laurentio Valla virgis turpiter cæso, Petro Ramo, tragica morte interemto, cæteris, nihil jam dicam. Cfr. Morhof. Polyhist. Litt. Tom. I. Lib. I. Cap. VIII. §. 25. (b) Philosophiæ hoc tempore faciem graphice delineat Bruckerus Libr. citat. Tom. III. p. 869. seqq. Litterarum humaniorum barbariem quis est Scriptorum huic ævo proximorum, qui non deploravit?

poëmæria paucissimi essent illius periti, fieri non potuit quin Libri Manuscripti rari admodum evaderent, & qui prostabant, caro nimium venderentur pretio. (a). Monachi namque soli monopolium quoddam hujus generis mercium habebant, & quod tum evenire solet, pretium iis ex arbitrio statuebant. (b). Libri Græco vel Orientalium aliquo sermone conscripti, cum ab imperitis harum linguarum monachis, describi non possent, ne auro quidem redimi poterant. Satis igitur, ut tum tempora erant, ditem oportuit esse illum, qui vel aliquam librariam supellectilem comparare sibi valeret. Exoterica illorum qui forte iis temporibus eruditionis fama celebres erant, informatione institui, eamque cum non semper in patria illa fruendi esset occasio, in regionibus procul disitis quærere, immensos fere postulavit sumtus, cuique sine discrimine non subeundos. Cum autem sine his administrulis, ad doctrinæ scientiæque laudem nulla pateret via, non potuit non exiguus esse illorum numerus, qui ad illam adspirare auderent. (c). Quod jam diximus & ineluctabile videbatur restaurandæ rei litterariæ im-

B 2

pe-

(a) Avant l'invention de l'Imprimerie, on donnoit à Paris, pour un Bible écrite sur le parchemin 4 à 500 ecus, & n'étoit qu'un seul, Volume en langue ordinaire, & JEAN FAUST donna les siennes pour 60 ecus &c. Verba sunt Dn. De Pours in Traité de l'Excellence des Pseaumes, citata in Nouv. Biblioth. Germ. T. IX. Part. 1. L' art. V. pag. 90 ubi & plura habentur quæ huc spectant. (b) Insigne quod ex librorum mercatura capiebant lucrum, in causa fuit, quod iis describendis graviter incumberent; ut ex Petrarca docet Heumann, in Confp. Reip. Litt. C. IV. §. XXII. Conf. Morhof. Polyhist. Litt. Tom. I. Libr. I. Cap. IV. §. 25. p. 32. (c) Confr. Heumann. Confp. Reip. Litt. Cap. IV. §. 22.

pedimentum, inventa Arte Typographica, totum quantum sublatum est; illius enim ope, ipsa quasi doctrina pro modico ære reddita est venalis. Cumque magna infecuti litterarum floris pars huic invento debeatur, pauca de ortu ejus & propagatione commemorabimus; succinctam enim, ne dum plenam ejus historiam tradere instituti ratio non permittit.

§. III.

Obscuras esse luculentissimæ hujus artis origines, haud absque ratione conquesti sunt, quotquot data opera in iis perscrutandis, laborarunt. (a). Scriptores namque coævi æque ac posteriores, prout quisque aut suæ impensius favit patriæ, aut alio quodam præjudicio fuit abreptus, inventionis gloriam vel domesticæ genti vindicare, vel in eam formam historiam artis effingere studuerunt, qua præconceptis istis opinionibus, quam optime conveniret. Quo factum est, ut totam rem, quantum in ipsis, confusione involverint. Prima exemplaria in quibus periculum novæ artis fecere inventores si superessent, facilius forte dirimi posset anceps hæc quæstio; saltem multa illam luce perfunderent. Verum quod magnopere dolendum illa ad nos non pervenerunt. (b). Magna ergo hic sententia-

(a) Scriptores de Arte Typographica recenset *Struvius* in *Introd. in Not. rei Litter.* Cap. XI. §. I. & *Heuman.* l. c. Cap. III. §. 24. vid. quoque *Morhof.* *Polyhist.* Tom. I. Lib. IV. Cap. II. §. 6. p. p. 720. 731. (b) Causam ejus rei concinne expressit *Salier* in *Memoires de l'Acad. des Inscriptions & des belles Lettres* Tom. XIV. his verbis: *La même curiosité qui les (antiquissima loquitur exemplaria) faisoit rechercher dans leur origine,*

tiarum diversitas. *Sinensibus* inventionem hujus artis deberi contendit, qui *Matth. Riccii* scripta posthuma edidit *Nicolaus Trigautius* (a). *Petr. Jo. Maffejus* (b). & *Hieronymus Osorius* (c), cum pluribus aliis. *Mexicanis* (*Themistaneos* adpellat) illam tribuit *Genebrardus* (d). Antiquos *Scythas* primos hujus artis inventores fuisse, illamque ab oriente in Europam transmisisse, post *Paulum Jovium* ab ipso in partes vocatum fabulatus est *Steph. Zamofcius* (e), adductus & refutatus a *Siruvio* (f). Nec
B 3 de-

a fait négliger les moins parfaites, pour s'attacher a celles, qui l'étoient plus & qui ont paru ensuite. Aujourd'hui c'est tout le contraire, plus ces premiers essais sont informes & plus ils sont recherchés. Vid. Nouv. Bibl. Germ. Tom. IX. pag. 89.

(a) In *Histor. Expedit. Christ.* apud *Sinas*, Lib. I. C. IV. pag. 19. 20. (b) *Histor. Indic.* Lib. VI. p. 112. (c) De rebus gestis *Eman. Lusit. Regis.* Lib. XI. p. 314. Cæteros quibus eadem hæsit sententia magno numero adducunt *Theophil. Spitzelius* de re *Litter.* *Sinarum* & *Bernardus a Mallinckrot* de *Ortu & Progr. Artis Typogr.* citati a *Siruvio* in *Introd. in not. rei litt.* C. IX. Explofa vero dudum est hæc sententia, cum inter omnes jam constet diversissimam esse a nostra illam qua *Sinæ* utuntur imprimendi rationem, natura & indole ipsius linguæ id postulante. Vide sis *au Halde* *Description de l'Empire de la-Chine & de la Tartarie Chinoise &c.* Tom. II. p. 299. 300. & *Morhof.* *Polyhist.* Tom. I. Lib. IV. Cap. II. §. 6. p. 732. Inquit idem *Trigautius* l. c. Non tamen probamus sententiam *Alexandri Valignani*, quam adducit *Formey* in *Nouv. Biblioth. Germ.* Tom. I. P. II. p. 376. *Sinas* scilicet hanc suam artem a *Lusitanis* didicisse; cum antiquissimum ejus apud illos fuisse usum, ex constanti *Historicorum* testimonio satis colligere liceat. (d) In *Chronograph.* Lib. IV. Fol. 391. verba adfert *Serrarius* *Rerum Mogunt.* Lib. I. C. XXXVII. p. 153. quibus contraria alio loco eundem adferuisse *Genebrardum* observat idem *Serrarius* l. c. p. 158. (e) In *Analectis Antiq. Daciæ* pag. 11. (f) *Introd. in notit. rei litt.*

defuere, qui gentilium more Deorum aliquem vel Deorum inventorem celebrarunt. (a). Ut alios æque absurda urgentes prætereamus. (b). Europæis gloriam inventæ artis tribuunt recentiores omnes ad unum; nec præter *Batavos & Germanos* alii sunt, qui ad certamen in hac arena admittuntur. (c). Batavorum causam, præter *Hadr. Junium* (d), & qui hujus fere verba exscripsit *Petrum Bertium* (e), atque *Theod. Schre-*
ve-

C. XI. p. 519. Confr. *Gundling. Hist. der Gelahrtheit* P. I. p. p. 425. 427.

(a) Hujusmodi quid contendisse videtur *Pomponius Latius*, immodicus Antiquitarum Romanarum æstimator, vid. *Gundlings Historie der Gelahrtheit* P. II. C. IV. §. 180. p. 2132. Hic namque Saturnum homines hanc artem docuisse affirmavit, teste *Conrad Peutingero* quem adduxit *Serrarius* l. c. p. 158. Paria his sensisse, an verius dixisse solum *Gilbertum Cognatum* observat *Andr. Holstenius*, in Dissert. de Typogr. sub Præsidio LAUR. NORMANNI edita Upsaliæ a 1689 §. 8. (b) Videatur de his *Prosp. Marchand* in *L'Histoire de l'Imprimerie*, pag. 4. seq. qui liber recensetur in *Act. Erud.* pro a 1739. p. 577. seqq. (c) Gallos ac Italos huic pugna immiscuisse *Antonium Campanum*, qui *Uldaricum Galium* primum artis nostræ inventorem nominat, communis est sententia. Etenim illum & *avisoeria* & nominis *außerlöhia* deceptum, hoc statuisse autumant; cum tamen ex *Wimphelingio* scire debuisset, *Uldaricum Hahn*, latino nomine *Gallum*, dictum natione Germanum fuisse, & primum solummodo apud Romanos Typographiam exercuisse, Vid. *Serrar.* l. c. p. p. 153. 154. V. rum li conficere fas est, neutrum horum de Campano vere dici posse videtur; Porro, cum certum sit, illum *Correctoris* librarii partes in *Officina Uldarici* Romæ aliquamdiu egisse, & præterea virum fuisse perversi & parasitici ingenii, Vid. *Gundlings Historie der Gelahrtheit* P. II. Cap. IV. §. 165. & quæ ex *Ferno* qui vitam ejus descripsit ad calcem ibi adnotantur, verosimillimum evadit eum adfrendendi libidine, in gloriam patroni sui hoc protulisse. (d) In *Hist. Batav.* p. 255. (e) *Geogr. Lib.* II. C. IX.

velium (a), singulari Dissertatione Lugd. Batav. a 1640 edita, egit *Marcus Zuerius Boxhornius*, *Laurentium Costerum* Harleensem, primum hanc artem invenisse, demonstrare annisus. Refutarunt quidem, qua majorem partem ejus, argumenta *Naudæus* & *Bernardus a Malinckrot* (b), omnibus vero adhuc dum plene satisfactum non esse, oculatioribus visum est. Quidquid sit maxima probabilitate, se commendat illorum sententia, qui *LAURENTIUM COSTERUM* Harleensem litterarum notas, ad modum Sinensium (c), tabellis ligneis incidendo, illasque dein chartis imprimendo, viam ad hanc artem vero ejus inventori prævisse arbitrantur. (d). Quæ molimina, licet ad inventionis gloriam ipsi decernendam haud sufficiant, novæ tamen arti prælusisse recte censentur. Pro Germanis & quidem *Moguntinis*, *Argentineses* enim causa sua jam dudum excidisse videntur (e) maxima militat Eruditorum pars, & quantum adsequimur, unanimi fere suffragio, palma illis est delata, solis tantum Batavis pro Harlemo adhuc pugnant.

(a) In Harlemo p. 270. (b) *Morhof*. Polyhist. l. c. p. 730 Confr. in hanc rem *Gundl.* libr. citat P. l. p. p. 427. seq. (c) Notam tamen illi fuisse Sinarum Typographiam equidem vix crediderim. (d) Confr. *Stollis* Anleitung zur Historie der Gelahrtheit pag. 16. *Heumann*. Consp. Rei Litter. Cap. III. §. 24. p. 65. *Struv.* l. c. pp. 529. 530. Maximum huic sententiæ pondus addit, facta diætæ hujus rei mentio in antiquo Chronico Colonienſi; ita autem ibi ad a. 1750. - - - *Wie weit die Kunst is vonden 120 Mertz, als vursſ up de wijsse, als dann nu gemeyntlich gebrucht wirt; So is aoch NB. die Eyrſſe Vurbylaung von den in Holland wijsſſden Donaten, die dar ſeiſſſt vor der 121ſt gedruckt ſijn &c.* quibus eo adſtipulamur libentius, quo certius sit hoc Chronicon magnæ auctoritatis monumentum esse in Historia Germanica hujus avi: prodit autem Colonia a. 1493. (e) Quibus fundamentis

gnantibus. (a). Magno scilicet argumentorum adparatu, demonstratum est a Viris Doctissimis, JOHANNEM GUTTENBERGIUM, qui & *Gaenssefleich* dictus est (b), nobili & antiqua SORGENLOCHIORUM stirpe, in hac urbe natum (c), post repetita COSTERI Harlemensis in

innixi *Argentineses*, inventionis hujus laudem JOHANNI MEN-TELIO suo cuidam civi, vindicare voluerint, docet *Struvius* loc. cit. pp. 547. seqq. Verum cum destruxerit illa *Tentzelius* in Bericht von Erfindung der löblichen Buchdruckerey p. 62. seqq. cujus argumenta in compendium misit laudatus Auctor l. c. facile intelligitur corruisse causam *Argentinesium* & refutatos simul esse qui illam propugnarunt *Jo. Henr. Boeclerum*, *Sebastianum Schmidium* & *Jac. Mentelium*, (cujus tamen Parænesin de Typogr. Orig. suppositionis suspicione laborare ex *Placcii* Catal. Pseud. docet *Pasebius* in Invent. Nov. Antiq. C. VII. p. 792.) de quorum in hanc rem Scriptis vid. *Morhof.* Polyhist. loco proxime citato p. 731. ad calcem, vid. etiam *Gundl.* l. c. p. 430. seq. Post hos duumviros nescio an ullus fuerit, qui vindicias prætensi hujus inventoris in se suscepit.

(a) Nuperrime Harlemensium causam defendit *Jo. Christ. Seizius* edito a 1740. singulari in hanc rem tractatu, qui recensetur & censura perstringitur in *Act. Erud.* pro a. 1743. p. 93. seqq. (b) Hæc *Δουνοβία*, cujus rationem solide reddidit *Jo. David Kæler* in Hochverdiente und aus bevahrten Urkunden wohlgegläubte Ehrenrettung JOH. GUTTENBERGS Lips. 1741. p. 7. seq. multam in Historia nostræ artis causata est confusionem. Ad illam enim cum non attenderint Scriptores coævī, si unum exceperis *Wimphelingium*, qui cum in *Epit. Imperat. & Rer. German.* Cap. LXV. GUTTENBERGIUM inventorem nominavit, postea in Epigrammate *Memoriæ Marsilii* ab Inghen adjecto, eundem *Anscarium* vocat, nomine *Gaenssefleich* pro more hujus sæculi in Latinum Verso; *Koeler* l. c. Factum exinde est, ut securi illos recentiores, modo FAUSTUM, quod fecerunt *Struvius* & *Lesserus*, modo alium quendam hoc nomine indigitatum voluerint. cfr. *Gundl.* l. c. p. 432. seq. (c) Fusc de familia & parentibus inventoris nostri egit laudatus *Koeler* lib. cit. pag. 7. seqq. ad 19.

in hac arte tentamina (a), ignotos antea mobiles literarum typos, ex ligno, forte cultello, effigiatos, tandem circa a 1440. *Moguntia* invenisse. (b). Dete-
to hoc artificio, cum curta ipsi esset res familiaris, adsci-
vit in operis societatem cives ejusdem urbis JOHAN-
NEM MEYDENBACH & JOHANNEM FAUSTUM Au-
C rifi-

omnino ad h. l. conferendus. Notandi interea *Freherus* in *Theatr.*
Clar. Virorum, P. IV. p. 1425. & *Savary* in *Diction. Univ. de*
Commerce &c. Tom. II. pag. 855. *Marchand* in *l' Hist. de l'*
Imprimerie p. 5. &c. qui eum stirpe *Zumjungen* ortum putarunt,
ex qua maternum tantum genus ducebat.

(a) Confr. quæ modo diximus pag. 15. Existimat quidem
Marchand *l' Hist. de l' Imprim.* p. 35. & *Gundl.* l. c. p. 436. in
notis & pag. 443. in tabulis ligneis a GUTTENBRGIO im-
pressos fuisse *Librum Alphabeti, Donatum & Catholicon Joannis Ja-*
nuensis; verum quantum ad librum postremo loco nominatum,
vix cuiquam fidem facit, illum ceu magnæ molis, hac ratio-
ne unquam fuisse impressum; vid. *Nouv. Biblioth. Germ.* Tom.
IX. p. 89. seq. *Ibid.* pag. 378. seqq. (b) Diserte hoc adfirma-
tur in supra cit. *Chron. Colon.* - - - *Mer der Eyrste Vynder*
der Drukerey, Ist geveßt ein Burger izo Mentz - - - *Ind*
biesch, JONCKER JOHAN GUDENBURCH; Vid. verba apud
Struv. l. c. p. 530. seq. cui consentiunt *Joh. Trithemius* (vel re-
ctius *Trithemius*, ut ex colice propria ejus manu exarato scriben-
dum observat *Georg. Wallin* in *Dissert. de arte Trithemiana scriben-*
di per ignem. Upsal. 1738. Cap. I. p. 1.) In *Annal. Hirsaug.* ad
a. 1450. allegatus a *Struvio* l. c. p. 533. seqq. & in *Epist. Fa-*
mil. pag. 305. vid. *Heumann.* lib. cit. p. 61. ad calcem, *Conradus*
Cettes Lib. II. *Amor. Eleg. I.* *Jacobus Wimpelingius* in *Epir. rer.*
Germ. de cujus testimonio consulendus præter alios *Struv.* l. c.
p. 549. *Vernerus Rosinck* in fascic. tempor. Argent. 1488. addu-
ctus in *Nouv. Bibl. Germ.* Tom. II. P. I. p. 37 in nota mar-
gini adjecta. Confr. etiam *Schedeii* *Chronic.* impressum Norib.

rificem (a); qui utpote opibus valentiores, sumtus ad exercendam artem necessarios suppeditarent. His postea adjunctus est PETRUS SCHEFFER, FAUSTI primum famulus, deinde gener, cui iste debetur honos, quod modum fundendi litterarum typos ex aere, stanno vel plumbo, ut & prelorum fabricam invenerit, eoque artem ad perfectionem evexerit. (b). Fuere autem
GUT-

1493. Fol. 252. verso. Quibus addendum omnino testimonium ipsius Petri Schefferi in nota ad finem Historiæ Livianæ Germanicæ editæ Mogunt. a. 1505. adlegatum a Struv. l. c. p. 544.

(a) De JOHANNE MEYDENBACH quid factum fuerit non satis constat: pactum eum fuisse de contribuendis solum impensis, lucroque & damno pro rata ferendis, admodum est probabile. Confr. tamen *Marchand* p. 49. 50. FAUSTI vero nomen compluribus qui supersunt libris adjectum videre licet; occurrunt præterea de illo varia in *Gundl. Hist. der Gel.* pag. 433. seq. in notis. Perperam his adjungit *Johannem Regiomontanum* PAULUS PATER citat. a *Heumanno* in *Consp. Reip. Litter.* Cap. III. §. 23. p. 62. Alias domi suæ officinam habuisse *Regiomontanum* certum est. Vid. *Gundling. Hist. der Gelabrbeit* pag. 2176. (b) *Schefferus* apud coævos, secundum pronunciationem illius temporis *Schpiffer* scribitur, & latino nomine *Opilio* promiscue vocatur. Natus erat in oppido Gernsheim: CHRISTINAM, FAUSTI Etiam in præmium emendatæ Artis Typographicæ, in matrimonium accepit. Ab hoc eodem SCHEFFERO originem ducere Illustrissimam apud nos Familiam SCHEFFERIANAM observat ARCKENHOLTZ in *Memoires pour servir a l'histoire de CHRISTINE Reine de Suede*, Tom. I. p. 294. 295. in notis. Cfr. *Marchand.* lib. cit. p. 8. Antiquissimi, qui e prima officina ab his triumviris instituta ad nos pervenerunt libri, hi fere esse putantur: *Guil. Durandi Rationale Divinorum Officiorum*, sine mentione loci aut anni quo editum est: Servatur, in *Biblioth. Uffenbachiana*. Vid. *Gundlings Historie der Gelabrbeit* Part. II. §. 106. p. 1795.

GUTTENBERGII post exantlatos tot tantosque pro excogitanda hac arte labores, haud meliora iis, quæ primi maximarum quarumvis rerum inventores alii, plerumque sunt experti. Rupta namque a. 1455. inter illum FAUSTUMQUE societate (a) officinam quam Moguntia instruxerat, relinquere, & in magna paupertate Argentoratum primum, mox Harlemum demigrare fuit coactus; (b). FAUSTO interea & sociis maximum sibi ab ejus invento lucrum facientibus. Postea ad natalem urbem reversus a. 1465. ibidem d. XXIV. Febr. a. 1468. diem obiit supremum. (c). Nec in-violatas reliquit beatissimos manes invidia: potius eo-
C 2 usque

Biblia latina de a. 1450. iidem in *Biblioth. Uffenb.* vid. *Marchand* l. c. p. 22. 23. *Joannis Januensis Catholicon* de a. 1455. & duæ Editiones ejusdem lib. de a. 1460. Vid. *Nouv. Bibl. Germ.* T. IX. p. 89. seq. ibid. p. 378. seqq. item p. 393. seqq. item *Tom.* X. pagin. 450. seqq. *Psalterium* in folio minori *Charractere Gothic* a:o 1457. Recusum 1459. *Durandi Rationale Edit.* altera de a. 1459. *Clementia V. P. M. Constitutiones* de a. 1460. *Biblia Latina* Edit. Secunda, a:o 1462, nitidissimis typis excusa, *Biblia Germanica Moguntina* de anno eodem, *Marchand.* p. 36. seqq. Meminit etiam *Hottingerus* *Biblioth. quadripart.* p. 150. *Bibliorum Germanicorum* de anno 1448, verum cum nec ipse pro certo adfirmare potuerit annum impressionis recte a se fuisse observatum, vehementer dubito, an unquam exstiterit hæc Editio.

(a) De controversia inter hos oborta, quæ rumpendæ societati occasionem dedit, consulendi sunt *Marchand.* l. c. p. 28. seq. & *Kæler* libr. cit. qui & *Instrumentum*, a *Johanne Ulrico Helmspergero* Notario urbis Moguntinæ d. 6. Novembr. a. 1455. consignatum, ex archetypo descriptum suppeditat, quo lata super hanc litem judicis sententia continetur. Vid. quoque *Gundl.* l. c. pag. 439. in notis. (b) Confr. *Marchand.* l. c.

(c) Vid. ibid. p. 31. *Freherus* in *Theatr. Vir. Clar.* P. IV. p.

usque iniquitatis progressi sunt JO. AVENTINUS (a), & post illum JO. SCHEFFERUS (b) ut gloriam huic viro debitam intervertere & FAUSTO vindicare haud obscure tentaverint, sequaces inter posteros nacti non paucos, qui clariori voce eandem inflarunt tibiam (c). Cordatiores tamen alii, non solum has calumnias sibi diluendas; verum etiam instituta ad quartum cujusque sæculi decennium sollemni ac grata divini hujus inventi recordatione, memoriam ejus renovandam esse censuerunt (d).

§. IV.

Quamprimum perfectionem adtigisse visa est hæc ars, incredibile est quanto animi ardore in illam incumbere cœperant mortales. *Sacra* namque *auri fames*, præfenti, quod hinc sperari poterat, lucro, excitata, æque ac de re litteraria & publica bene merendi studium, plu.

1426. De anno emortuali FAUSTI & SCHEFFERI vid. *Marchand*, I. c. p. 46. 47. (a) Sub finem Libr. VII. Annal. Boijc. ad a. 1450. p. 512. adlegatus a *Struvio* lib. c. p. 539. 540. (b) In fine ad Tritem. Compend. de Orig. Regum & Gentis Franc. a 1515. editi.

(c) Nominasse sufficiat HENRICUM SALMUTHUM qui in Append. ad notas in *Pancirollum*, magno conatu id egit ut FAUSTUM primum fuisse inventorem, demonstraret: præterea ceteros, qui casu magis quam consilio hujus inventi mentionem fecerunt, eandem tamen foverunt sententiam. Nuperrime a 1733. FAUSTO inventionis gloriam tribuit *Palmerus* Anglicus in Hist. Typogr. generali, quæ recensetur in Suppl. ad Act. Erud. Tom. IV. Sect. IX. p. 385. (d) Celebrat Germania ad 40. cujusque sæculi annum jubilaum in Memoriam inventæ hujus ar-

plurimos inque iis viros eruditionis haud vulgaris laude conspicuos, amore exercendæ elegantissimæ artis, inflammaverant (a). Accessit privatorum studiis, insolitus Principum & Mæcenatum favor; qui quemadmodum ad promovendam omninif, inceptam hoc ævo litterarum restorationem quasi ex pacto consensisse videntur; ita & Typographiam optimam ejus rei administram indulgentissima foverant cura. (b). Et his quidem causis debetur

C 3.

tis; qua occasione in historia ejus illustranda ingenium exercent Viri doctissimi vid. *Heum.* Consp. rei litt. Cap. III. §. 24.

(a) Doctos Typogr. recensent *Struvius* in Introd. ad not. rei litt. Cap. XI. *Paschius* l. c. pag. 791. 792. & *Gundl.* lib. cit. p. 476. seqq. ad 508; & cui ignota esse possunt, magna nomina, ALDI & PAULI MANUTIORUM, DANIELIS BOMBERGII, ROBERTI HENRICI & PAULI, STEPHANORUM, HADRIANI TURNEBI, WECHELIORUM, FROBENIORUM, OPORINI, COMMELINI, PLANTINI, RAPHELENGII &c.

(b) Hinc non modo singularem Typographis habebant honorem, verum & officinas elegantissimo quo fieri poruit adparatu instruendas, atque manuscriptos codices, e Bibliothecis atque oriente magnis sumptibus conquirendos imprimendosque curarunt. FRIDERICUS III. Imperator aurum vestimentis inferere Typographis permisit, & Typothetis aquilam cum galea aperta, Typographis autem Gryphonem globulos Typographicos pedibus tenentem in Insigne concessit. Vid. *Nova Acta Erud.* pto a 1739. pag. 16. 17. FRANCISCUS I. Officinas Typorum fusorias instituit, Græcæque litterarum notæ ut quam nitidissime effingerentur magnam adhibuit operam. *Postellum* etiam lauto stipendio ornatum in Orientem, ut Rabbinicos inde codices Galliam transportaret ablegavit. Vid. *Gundl.* lib. c. pag. 485. & *Bayle* Dict. Histor. & Critique Part. Francois I. Not. (c. 6.) p. 306. Pontifices PIUS IV. & SIXTUS V. Typographiæ Vaticanæ 400000. aureos impenderant. *Gundl.* l. c. ad calcem p.

betur quod post elapsum dimidium fere sæculum, ex quo plenam, hæc ars adsecuta est maturitatem, vix ulla amplius in Europa fuerit regio, aut celebrior quædam urbs, in qua instituta non esset officina excusoria (a). Nec vernaculis solum apud Europæos litterarum, notis, im-

482. LAURENTIUS MEDICES, *Lascari* Constantinopolin misit ut codices Græcos Msc. per totam Græciam conquereret, *Gundl.* p. 2018, Confr. not. (n. 18.) ad calcem p. 2020, ut plura hujus rei documenta taceamus. Vid. sis *Gundl.* l. c. p. 473. 474.

(a) Copiose hoc ostendit LESSERUS in *Typograph. Jubil.* pag. 48. seqq. hic novimus hanc artem a. 1460. a CONRADO SCHVEINHEIM, vel ut nonnullis videtur ULRICO HAHN vel ARNOLDO PANNARTZ Romam fuisse delatam; a SIXTO autem RUSSINGER Argentinate Neapolim advectam, & a NIC. JANSSON Gallo in Galliam fuisse asportatam. Vid. MARI-ANGELUS ACCURSIUS adductus a *Paschio* in *Inventis Novantiquis* p. 787. 788, quo cum confr. *Gundl. Libr. cit.* pag. 474, 475. in notis. In Angliam eam invexit GUIL. CAXTON, qui opera FRIDERICI DE CORSELLES usus, primam officinam Londini (non *Oxonii* ut putavit *Marchand.* p. 30. & cum eo plures) instituit a. 1471. vid. *Act. Erud.* pro a. 1744. p. 288. In Polonia Cracoviz sub finem Sec. XV. libros impressit JO. HALLERUS *Act. Erud.* pro a. 1745. p. 46. In patria nostra Holmiæ officinam instituit JO. SNELL a. 1483. Antiquissimus liber hic impressus inscribitur *Dyalogus Creaturarum Moralizatus*. Hunc ad a. 1495. secutus est JO. FABRI, Upsalix ad a. 1510. Psalterium excudit PAUL. GRIIS. Vid. *Historiol. Artis Typogr.* in Suecia, quam *Præsid. Fab. Tôny* Upsal. a. 1722. edidit *J. Alnander*, ubi multa ad Antiquitates Typographicas Patriæ spectantia, collecta habentur. In Russia quoque hoc ævo institutam fuisse Typographiam, ex viso in Bibliotheca Academiæ Scient. Petropol. Antiquo quodam *Rituati* conjectat V. HEAVEN in *Nye och forbedrede Estæretninger om det Russiske Rige.* Part. I. Cap. VI. p. 101. Confr. tamen JO. CHR. SEIZIUM in tertio inventæ Typogr. Jubilæo, pag. 204. Vid.

impressi fuere libri; verum & *Græca* (a), *Ebræa* (b), *Arabica* (c), *Æthiopica* (d), proprio charactere excudi cœpta sunt. Si denique quæ ad artem hanc vel commodius exercendam, vel ad nitorem atque elegantiam typis conciliandam, & lectionem librorum faciliorem reddendam faciunt, intueamur, nec in illis multa, quæ postea.

Ast. Erud. pro anno 1743. pag. 96. Plura in hanc rem adferre non vacat.

(a) *Lascaris* Grammatica Græco charactere totus excusus est jam a:o 1476. & hunc librorum Græcorum antiquissimum judicat *Maittaire* in Annal. Typograph. v. Ast. Erud. pro anno 1719. pag. 479. (b) Prodiit Biblia Ebræa prima vice Soncini per *Abraham ben Chajim* a:o 1488. in fol. Editio rarissima in Bibliotheca Civica Vindobon. adservata, *Maittaire* & *Le Longio* ignota. Vid. Ast. Erud. pro a:o 1753. p. 509. Meminit quidem *Lesserus* l. c. p. 76. seq. Bibliorum Ebræorum, *Brixia* per *Gerfonem ben Mose* a. 1470. impressorum; eaque Editione usum fuisse Lutherum in versione Germanica librorum V. T. adornanda; quam in Bibliotheca Regia Berolinensi adhuc ostendi simul adfirmat; Verum deceptum illum fuisse exinde conficitur quod *Johann. Carolus Oelreichs* in *Entwurf einer Geschichte der Königl. Bibliothek zu Berlin*, copiose de hac Editione differens anno 1494. illam prodiisse ostendat. Vid. Nouv. Bibl. Germ. T. XI. P. I. pag. 32. seqq. ubi citatus liber recensetur. Patet hinc quid statuendum sit de adfensione Dn. *Maittaire* l. c. Ebræa a. 1491. primum impressa fuisse. (c) Alcoranum Arabico charactere expressum Venetiis a. 1530. exhibuit *Paganinus* Brixienfis; cujus tamen editionis exemplaria ex auctoritate Pontificis Romani, omnia sunt deleta. Vid. Biblioth. curieuse Hist. & Crit. ou Catal. raisonnée des livres rares &c. par *David Clement*, T. I. recensit. in Nouv. Bibl. Germ. Tom. VIII. p. 354. seqq. (d) Primus liber hac lingua impressus, lucem vidit Romæ a. 1513. continens Psalterium & Canticum Canticorum. Prostat in Bibliothec. Civica Vindobon v. Ast. Erudit. l. proxime citato.

posterioris ævi sagacitati vel industriæ, accepta referenda essent, animadvertimus. *Matrices* typorum hosque fundendi modum, ut & *atramentum impressorium* a laudatis antea primis inventoribus excogitata fuisse certum est (a). Litterarum notæ *majusculæ* vel *initiales*, quemadmodum & illæ quas *Curivas* vocant seu *Aldinas*, ab Aldo Manutio primo ut fertur earum inventore, ante finem Sæc. XV. jam adhibitæ fuisse, satis ostendunt qui ab illo tempore supersunt libri impressi. Characteres quoque litterarum, qui pro numerandis plagulis, ad medium inferioris marginis paginarum subnotari solent, *Signaturas* vocant Typographi, in antiquissimis fere, quæ ad nos pervenerunt exemplaribus adjecti comparent. *Custodes* etiam, qui dici sueverunt, & calci paginarum ad indicandam primam sequentis paginæ vocem subjiciuntur, non multo post inventionis epocham adpositos cernere licet. (b). Ut de *ornamentis Xylographicis*, *picturis marginalibus*, variis *litterarum coloribus*, litteris *aureis* & *argenteis*, quorum omnium ad decoram formam & nitorem libris conciliandum, frequens apud antiquiores fuit usus, jam nihil addamus.

§. V.

Restat, ut quantum ex inventione hujus artis lucrata fuerint *res litteraria* & *civilis*, paucis indigitemus. Sustulit illa frequentes, quæ prius audiebantur de summa librorum raritate querelas, & ut promptius succederet destinata in hoc ævum *fati litterarii* ac *Ecclesiastici* con-

(a) Vid. præter alios *Lesser*, lib. cit. p. 37. 38. (b) Vid. *Savary* Dict. Univ. de Commerce des Arts & des Mætiers, Tom. IIc p. p. 863. 864.

conversio, auspiciato effecit. Occasionem namque dedit conquirendis & in publicam lucem edendis, quidquid elegantiora antiquæ Hellados & Latii ingenia, in comunem humani generis usum olim erant enixa. Excitavit insuper illius temporis hominum industriam, qui novitate jucunditate & utilitate earum rerum, quæ pandi sibi quotidie viderant, delectati, etiam ipsi ad præclarum quoddam opus moliendum adliciebantur (a). Oracula quoque divina, ab ipsis fontibus hausta & in vernaculam curatius reddita, ut & *Patrum* scripta, hoc præsidio in vulgus sensim innotescere cœperunt. Ex quo facile potest intelligi, quantum ad superstitionem debellandam, moresque emendandos hoc inventum contulerit (b). Principibus præterea & ex privatis opulentioribus flagrantissimum Bibliothecas congerendi ardorem incussit; qui cum in nonnullis accedente adhuc vanitate & magnificentia ostendendæ studio vehementius inflammaretur, Eruditis plurimum profuit, & arma ad barbariem expellendam efficacissima, illis providit (c). In rem deinde civilem, incredibile est dictu,

D

quan-

(a) Præclare laudatus nobis sæpius *Morbof.* Polyhist. Tom. I. Lib. I. Cap. II. §. 16. ubi de causis restorationis literarum differit: *Obstetricias* inquit *adhibebat manus quod labores doctorum, Bibliopolarum* *Φιλαρρητιαν* provocabat divinum *Typographia* inventum. Hinc quasi genio quodam impellente, intra paucos annos e veterne exitum sunt doctorum ingenia. (b) Confr. *Gundling* lib. cit. pp. 420. & 2011. qui religionis reformationem sine *Typographia* adjumento vix ac ne vix quidem procedere potuisse fidenter pronunciat. (c) Notissimum est quanto studio libris colligendis incubuerint hujus ævi Mæcenates alique ex privatis. Testantur hoc instituta circa hoc sæculum Bibliotheca, *Florentina Medicæorum, Vaticana, Parisiensis, Scorialensis, Veneta, Heidelbergensis, Altorfi-*

ta & quam multa ex hac arte redundarint commoda. Hujus beneficio (ut de litterarum in civitate usu jam nihil dicam) leges civibus publicantur; arcana aularum & imperiorum, secretiora exterarum gentium instituta, consilia, fœdera, latius quam alias fieri potuisset propalantur: nec typis mandata & per orbem semel dispersa, adeo facile aboleri potest eorum memoria (a). Et huic quidem Typographicæ artis, extendendæ in sæcula pariter ac remotissimos terræ fines famæ, conatui, ultimum addiderunt robur, duo instituta vere magna & hoc loco minime prætereunda: *Postarum* unum, hoc ævo in usum introductum (b); Recentius alterum, edendarum *novellarum politicarum hebdomadalium*. (c). His

na, *Vindobonensis*, & ex privatis, *Bibliotheca Aldi Manutii junioris*, qui omnem rem familiarem in libros imprudenter consumpsit, ceu vel exinde patet quod octoginta millia librorum *Academiæ Pisanae* legare potuerit. Vid. *Morhof*, I. cit. Tom. I. Libr. I. Cap. III. §. 5.

(a) Exemplis hoc confirmat *Gundling*. Lib. cit. pag. 420. in notis. (b) *Postæ* vocabulum in usu jam fuisse a:o 1232. certum est, verum alia, quam apud nos ejus tum fuit significatio. Vid. *du Fresne* in *Glossar.* ad *Latin.* medii ævi, sub voce *Posta*. Antiquorum *Veredarii* & *Equi cursuales*, aliquid cum *Postis* jam institutis, habent similitudinis; commoditate vero & usu his minime sunt comparandi. De prima earum origine variant Auctores. Communissima est sententia, LUDOVICO XI, Galliarum Regi hoc inventum adscribendum esse: Vid. *AA.* *Erud.* pro a. 1739. pag. 13. Et vix credibile est prius invaluisse postarum usum, saltem ea ratione, qua jam habemus institutum, cum nec in patria nostra ante a. 1636. introductæ legantur. Vid. *Kongl. Förordn. om Post-Båden* de die 20. Febr. dicti anni: quam exhibet Nobiliss. Dn. STIERNMAN in *Samling af Commære-Politie och Oeconomie Hädgar*, P. II. p. 45. seqq. (c) Primus harum edendarum consilium

His Typographiæ junctis debemus, quod quæ apud unam gentem aut observata aut inventa fuerunt nova, cæteræque quæ contigerunt mutationes, ab eo usque tempore, ad alias etiam longius distitas, celeri certoque rumore velut in viciniam fuerint propagata. Dimanavit autem inde is ad litteratos speciatim, fructus, ut varia variorum de diversis rebus cogitata, cunctis illorum fierent communia; orbisque eruditus, angusto antea circo conclusus, fines suos longe lateque dilataret. Et difficile mihi persuadeo tam longam futuram fuisse lucis litterarum in orbe nostro usuram, nisi confluens undique novarum rerum multitudo, industriam aluisset & jucunda varietate omnes laboris molestias diluisset. Ad rem deinde publicam feliciter administrandam multum quoque ex his institutis accessit adjumenti. Cognoscit illorum ope Politicus præsentem ubique rerum statum, in consiliis capiendis fundamenti loco ponendum. Ad pacem porro internam firmandam, & seditiones atque gliscientes in republica turbas in prima quod ajunt herba reprimendas, *posse* in primis conducunt. Quibus omnibus & innumeris aliis commodis qua majorem partem adhuc caruissemus nisi concessum nobis fuisset ingens Typographiæ beneficium. Verum ut nihil est in humanis *ex omni parte beatum*, nullaque res tantæ utilitatis, quin turpi quandoque pateat abusui, ita &, quod ingenue fatendum, de Typographia idem valet. Hominum namque avaritia, & vanitas, præsens spectans lucrum, ex futilibus & flagitiosis, quam ex melioris notæ libris, certius citiusque venturum, efficit, ut perniciofa mul-

D 2

ta,

cepit THEOPHRASTUS RENAUDOTUS, Lutetiæ Parisiorum anno 1631. easque exclusis aliis publicandi privilegium accepit per Cardinalem *Richetium*. Vid. Acta Erud. pro a. 1731. p. 31.

ta, bonisque moribus adversa, typis sæpius excudantur, ut plura quæ in contumeliam hujus artis dici possent taceamus. Sed quemadmodum ab una parte has querelas adeo non spernendas judicamus; ut potius omni qua fieri potest cura iis obviam eundum esse censeamus; ita ab altera, usum abusu minime tolli urgemus, & ob hominum vitia, utilissimam artem damnandam esse negamus.

§. VI.

Devolvimur jam ad considerandas artes alias, huic de qua modo diximus certa ratione cognatas (a), & in enarranda litterarum restauratione minime negligendas: Artes loquor *pictoriam* (b) & *aeris incisoriam* seu *Chalcographicam*, (*gravure*) quarum illam postliminii quodam jure in usum denuo revocavit; hanc vero prisco aevo plane incognitam invenit & expolivit fervens nostri sæculi industria. Priorem quod adtinet, novimus illam a veteribus licet, Græcis in primis, tantopere celebratam

(a) Conveniunt in eo *Typographia* & ars *pictoria* quod utraque rerum sistat imagines; illa quatenus auditu, hæc quatenus visu illæ percipiuntur. Et quod respectu artis *scriptoriæ* est *Typographia*, idem respectu *Graphicæ* est *Chalcographia*; nam quemadmodum illa scripturæ; ita hæc *graphicæ* opus multiplicat atque propagat. (b) Sumimus *artem pictoriam* hoc loco toto suo complexu; quo & *Diagraphicam* & *artem pictoriam stricte sic dictam* sub se comprehendit: illa, quæcunque oculis aut imaginatione solum percipi possunt juxta delineare docet; unde & *pictum linearis* nonnullis dicitur: Hæc vero etiam colores addit & proprie *pictura* adpellatur. Prior tanto majoris est necessitatis, quo certius sit illam basin & fundamentum tam *picturæ* quam *Chalcographiæ* in se continere

tam & tam mirifice cultam (a), horrido illo & tenebroso, quod præcesserat, ævo, usque adeo in desuetudinem abiisse, ut vix ullum ab eo tempore ostendi possit monumentum vel mediocri arte, ne dicam paullo exquisitius elaboratum. Tam scilicet rudis erat gustus, & tanta ingeniorum hebetudo, ut quam hæc ars postulat in similitudine rerum dijudicanda aciem frustra apud illos requireres. (b). *Timanthis* in inveniendi ingenium; *Parrhasii* in examinanda linearum proportionem subtilitatem; *Zeuxidis* in colorando nativam amœnitatem; *Aristidis Thebani* in moribus adfectibusque pingendis vivam elegantiam; miram denique *Apellis* venustatem, auditas forte ipsis virtutes, inter suavia delirantis antiquitatis somnia referre, quam imitanda sibi proponere maluerunt meticulosi & temerariæ diffidentiae pleni hujus ætatis homines. Alacriora his fuere quæ nostrum sæculum tulit ingenia; quippe de rebus quæ effici possent turpiter desperari, audenter judicabant, firmiter persuasi primas neminem consequi, nisi qui cum primis certet. Quibus ideo acceptum referendum est, quod justus paullatim penicillo honos redire, &

D 3

pi-

(a) Singulari opera de pictura Veterum egit *Franciscus Junius* Lib. III. quorum ultima eaque optima Editio cura *Jo. Georg. Grevii* prodiit *Roterod.* anno 1694. in folio; de qua vid. *Morhof.* Polyhist. Tom. I. Libr. I. Cap. XIX. §. 72. in nota adjecta, & *Paschius* in invent. Nov-Antiq. Cap. VII. §. 68. pag. 802. (b) Non immerito ad picturam hujus temporis applicaveris, quod de initiis artis scripsit *Ætianus* Var. Hist. Libr. X. C. 10. ita autem ille: Cum ars pingendi ortum duceret, & quodammodo in lacte fasciisque versaretur, adeo rudi & impolito stylo depinxerunt animalia, ut adscribere ad ea necesse esset; hoc est bos, illud equus; istud arbor.

pietores viliori opificum grege exempti artificibus adnumerari cœperint. Cum autem tota hæc ars imitatione contineatur & ad proposita præscripta formari debeat, in exemplum intuenda erant opera veterum & qui illis proximi videbantur, quo sic percepta semel imitandi ratione, cætera facilius adsimilare possent novitii artifices. Perspexit hoc ipsum Senatus Florentinus revocandarum elegantiorum artium studiosissimus, adeoque celeberrimos quosque qui in Græcia superstites erant pietores, propositis amplissimis præmiis ac conditionibus, ut ad se venirent, rogavit (a). Favebat his desideriis turbulentus ea tempestate in Oriente rerum status, quo pressi artifices, ut labantem patriam relinquerent & tutiora peterent domicilia, persuaderi sibi facile patiebantur. Horum exemplis accensa in flammam sensim erupit, ignea huic genti ingeniorum vis; qua cum ad festivissimam hanc artem tractandam vehementius impellerentur, fieri non potuit, quin naturæ impetui obsecundantes, felicissimos etiam in illa facerent progressus. Hinc brevi prodeuntes vidit ex officina advenarum Constantinopolitanorum, Florentia, pietores indigenas, qui antiquorum vestigia sollicitè prementes, nihil quod posteris inimitabile esset, illos fecisse

(a) Negari quidem non potest Venetos etiam ad pingendi artem in Italia restituendam plurimum contulisse; ceu vel exinde constat, quod *Marco Cornaro* duce, jam ad a. 1365, apud illos floruerit *Guarientus Pataviensis*, & ad a. 1370. *Nicoletti Semitecoli*, pietores haud incelebres; vid. Suppl. ad Nov. A&E. Erud. Tom. III. Sect. I. pag. 25. Verum cum majori studio in id incubuerint Florentini; majores etiam in hac arte fecerint progressus; non dubitamus illis in solidum adscribere restauratæ illius gloriæ. Conf. Di&E. De Peinture, sculpture & gravure par *Monf. Pernety*, l'art. Ecole p. 158.

se ipso opere demonstratum dederunt. Quorum in numero primus fuisse habetur *Cimabua* (a), quem tamen longo post se intervallo reliquerunt, qui illum secuti sunt, *Leonardus Vinci* (b), *Michael Angelus Bonarota* (c), & *Andreas Sartorius* (d), Patres recentioris picturæ merito nominandi. Nec diu intra solam hanc regionem contineri potuit pulcherrimæ artis cognitio; verum latius diffusa, inter alias etiam gentes, complures quibus vivaciora contigerant ingenia, in sui amorem pertraxit. Qui cum se totos huic addiscendæ traderent, & quod ad perfectionem ipsis deerat, ex imitatione partim, partim institutione horum quos modo laudavimus artificum, supplere laborarent, quoad æmulos se illis præbere possent; celeriter existitit per omnem

(a) Adprime huc faciunt quæ habet *Pernety* in Dict. de peinture &c. l' art. Ecole p. 158. *Le gout pour la peinture, comme pour la plus part, des beaux arts, avoit été long tems enseveli sous leur ruine, suite funeste de l' invasion des Barbares, dans les pays méridionaux de l' Europe. Ce gout se repeilla dans le XIV. Siècle & le Senat de Florence ressuscita la peinture oubliée, en appelant en Italie des peintres de la Grece, dont Cimabue fut le premier Disciple, & eut la gloire d' être le restaurateur de la peinture en Italie vers la fin du XIV. Siècle.* (b) Natus erat hic Florentia a. 1455. Vocatus a Rege *Francisco I.* in Galliam ibidem obiit a. 1520. (c) Hic, si unum exceperis *Raphaëlem*, palmam recentioris ævi pictoribus tantum non omnibus præripuisse compluribus visus est; & fuere præterea qui eum Græcorum Apellem, si non superasse saltem aquare putarunt. Vid. *Vossius* de Nat. ac Condit. Art. pag. 31. Natus erat d. 6. Mart. 1474 Mortuus Romæ d. 17. Febr. 1564. Vid. qui vitam ejus breviter descripsit *Freberus* in Theat. Clar. Vir. P. IV. p. 1460. seq. (d) Vocatur alias *Andreas Vannucius Phrygionis del Sarto*. Vid. Aët. Etud. pro a. 1756. p. 242. Natus a. 1488. & mortuus 1530.

mnem Australiorem Europæ partem egregia optimorum pictorum multitudo. Inclaruerunt itaque circa hæc tempora Romæ, *Raphaël Sanctius Urbinas* (a) & *Julius Pipi Romanus*; Venetiis *Titianus Vecellius*, *Georgius Tarsianus*, *Sebastianus Venetus*; in Ducatu Mutinensi, *Antonius Aligiis Corregiensis*, *Franciscus Parmesanus*; in Germania *Albertus Durerus* (b), & *Johannes Holbenius* Basileæ in Helvetia natus; apud Belgas *Martinus de Vos* & *Johannes Stradan*, in Batavia, *Lucas Lugdunensis*, *Martinus Heemskerckius* & *Otto Vanius*; in Gallia *Johannes Cousinus* & *Martinus Freminet*; præter innumeros minoris famæ. Verum enimvero cum natura nulla sit, quæ non habeat in suo genere res complures, dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur; ita & una quidem ars ratioque picturæ est: at dissimillimi nihilominus inter se artifices, quorum tamen nemini quidquam in arte sua deesse videtur. Sequitur scilicet quisque propriæ naturæ ductum, & formam sui ingenii atque animi paratissime reddit. Hinc factum est ut in consummanda arte diversam diversi artifices jam hoc ævo ingressi fuerint viam. Alii exquisitissima in deli-

(a) Natus erat a. 1483. & informatione *Leonardi Vincii* atque *Michaëlis Angeli* usus illam adsecutus est in pingendi arte perfectionem, qua inter Principes hujus & posterioris ævi pictores referri omnino meruit. Laudatur in primis ob exquisitissimam in delineando adcuratorem, quam diuturno in antiquorum statuac ac sculpturis exercitio formavit & firmavit. Vitam & præstantiora ejus opera exhibet *Pernety* l. c. p. 162. seqq. (b) Primus hic apud Germanos celebris pictor natus est Noribergæ d. 20. Maji 1471. vel secundum 1470. & mortuus d. 6. Apr. a. 1528. vel ut volunt alii a. 1431. vitam ejus describunt *Freherus* in Theat. Cl. Vir. P. IV. p. 1439. seqq. & *Bayle* in Dict. Hist. & Crit l' art, *Durer*. cfr. *Vossius* lib. cit p. 31..

delineando adcuratione usi, ad mensuram & proportionem exactissimam cuncta conformarunt; simulque id egerunt, ut pictura lineari mores & affectus mutis imaginibus adfingerent, easque vivas velut & spirantes sisterent, ipsius quandoque naturæ elegantiam audaci conatu supergressi: Naturam presso pede secuti alii veras rerum formas quales adparent exprimere sollicitè adlaborarunt; adeoque in iusta & ad naturalem, quam fieri potuit proxime accedente colorum, lucis & umbræ mixtura, summam artis posuerunt: Alii denique in arguta ingeniosissimarum dispositionum inventionem, quæ lascivientis præsertim & in magno gaudio fertilitatis, tam variegatè naturæ luxuriantes delicias adsequi studuerunt, veram ad summum evectæ artis laudem sitam esse judicarunt. Pro hac dominantis in una quaque gente gustus varietate, in diversas etiam classes, *Scholas* vulgo vocatas, inde ab hoc tempore dispesci cœperunt pictores; quarum tamen in numero determinando variant, qui usu & experientia, de his rebus iudicium ferendi potestatem sibi compararunt. Quidquid sit, præter necessitatem & absque idonea ratione diversas artis formas multiplicasse nobis videntur, qui octo, quod fecit Dn. *De Jaucourt* (a), aut quinque illarum statuerunt. (b). Potius in ipsa picturæ natura ac in-

E

do-

(a) Numerat laudatus Auctor *Scholas*, *Florentinam*, *Romanam*, *Venetam*, *Longobardicam*, *Germanicam*, *Belgicam*, *Barbaricam* & *Gallicam*, earumque characteres ingeniosa quidem sed parum solida subtilitate argute distinguit. Vid. *Pernety*, qui hoc ordine præstantissimos recenset artifices recentiores, *Libr. citat. Art. Ecole* p. 156--285. (b) Vulgatior olim hæc in quinque *Scholas* *Romanam*, *Venetam*, *Longobardicam*, *Belgicam* & *Gallicam* fuit divisio. Vid. *Pernety* lib. cit. Verum nec illam satis esse adequatam ex mox dicendis patebit.

dole fundata est sententia, quam proponit εἰς τῶν παρὰ
 τὰς τέχνας, οὐδὲν, καὶ ἰδόντων σὺν ἀιδήσει πικρικώτερα τῶν Δη-
 μιουργῶν ἀνιχνεύειν θάυματα (*) Illustriss. Regis Regnique Se-
 nator, Celsissimus Comes Dn. CAROLUS GUSTAVUS
 TESSIN, qui pro trium illorum quæ ad omnem pictu-
 ram requiruntur & ex quibus artis elegantiam metiri
 oportet, *delineationis* puta, *coloris* ac *dispositionis* (quæ
 vocabulis Gallicis *Deffein*, *Colorite* & *Ordonnance* ex-
 primere solent artifices) ratione, tres etiam constitu-
 endas esse docet Scholas principales, *Italicam*, *Belgicam*
 & *Gallicam*; quarum *ista* in primo; *illa* in secundo;
hec denique in tertio eorum quibus picturam absolvi
 diximus, palmam cæteris præripiunt (*a*). Diversis hac
 ratione characteribus distincti artifices, tantum abest
 ut promiscua ac male comparata æmulatione, progres-
 sibus artis remoram aliquam obiicerent, aut diversissi-
 ma confundendo, nitori illius aliquid detraherent; ut
 potius læto Principum favore animati, communibus
 populi adplausibus excitati, & gliscente jam hoc tem-
 pore luxu adjuti, laudabili in suo quisque genere emi-
 nendi studio, omnibus numeris perfectam illam darent
 & consummatam (*b*). Hinc non modo deperdita quæ
 in

(*) Verba sunt *Callistoti* citata apud *Junium* de Pictur. Vet.
 Lib. 1. Cap. V. §. 3.

(*a*) Vid. En Gammal Mans Bref til en ung Printz, Första
 Årgången. *Epist.* XLVI. p. 81. seqq. Habet tamen quæque harum
 Scholarum suas iterum propagines, quas *minus principales*, dixe-
 ris; quæ tamen adeo quandoque artis confiniis inter se jungun-
 tur, ut oleum simulac operam perderet, qui distinctos illorum
 characteres tradere laboraret. (*b*) Paucissima sunt regulæ quæ
 nullam patiuntur exceptionem; hinc a vero suæ Scholæ chara-
 ctere haud raro declinarunt artifices, alienam secuti picturæ for-
 mam, Vid. Lib. proxime cit. p. 83.

in antiquorum laciniis deprehenderant pingendi artificia, mirabili successu restituerant, quod in opere præsertim *Musivo* (a) & arte pingendi super muros, cæmento ex calce ac sabulo parato, illitos, *peinture de la Fresque* Galli vocant (b), factum est; verum & novis inventis artem ditarent. Sic coloris tincturam pro distantiae ratione crassiores aut magis exiles reddere, & ad Perspectivæ regulas exigere, primus docuit *Lucas Lugdunensis* (c), & olei in pigmentis præparandis usum detexit *Johannes van Eyckius* Brugensis (d), quo invento mirifice crevit pictura. *Statuariam* pariter ac sculpturam ad Veterum exempla quamplurimi pictorum hujus ævi excoluerunt, speciminaque in eo genere relique-

E 2

runt

(a) Opus Musivum vel Mosaicum, quod an a Musa vel Amussi ita dictum fuerit non magnopere curamus, describunt *Pernety* Libr. cit. *Traité Pratique* pag. 42. seqq. & *Paschius* in *Inv. Nov-Ant. C. VII. §. 59. p. 803.* *Cosmus Medicus* reperto in montibus *Petra Sancta* strato marmoreo diversis coloribus eleganter variegato, occasionem dedit pictoribus ingenium in hoc genere exercendi. Mirabile operis musivi exemplum apud antiquos exhibet *Plin. Hist. Nat. Libr. XXXVI. Cap. 25.* (b) Vid. *Pernety Traité. Pratic.* p. 36. seqq. (c) Cum propius album esse videatur; nigrum vero remotius; hinc antiqui pictores quæ depressiora, cava, aut longius distita voluerunt nigro illinebant; eminentiora vero & propiora albo colorabant. Quod hi diversorum colorum tinctura; id *Lucas Lugdunensis* unico colore effecit. Hinc *Pernety* pag. 241. *Lucas a commencé le premier à avoir l'idée de la Perspective, employé dans la peinture, au moyen de la diminution des teintes de la couleur des objets à mesure qu'ils s'éloignent de la vue.* (d) Factum hoc est circa a. 1425. Arcanum hoc a *Van. Eyckio* secum communicatum Venetos docuit *Antonius* quidam *Messanenensis*, a quibus deinde ad ceteros est divulgatum. Vid. *Pasch. Invent. Nov-Ant. p. 801. & Pernety lib. cit. Tr. Prat. pp. 85. 87.*

runt laude dignissima, antiquorum tamen monumentis temere non adæquanda (a).

§. VII.

Restauracionem picturæ e vestigio insecuta est inventio *Chalcographiæ* seu artis *Æris incisoriæ*, in cuius origines pro instituti ratione paucis nobis jam inquirendum est. Notissimum est prisce ævi homines, cælaturæ in gemmis, lapidibus, metallis ac ebore præstantissimos habuisse artifices, & litterarum etiam notas æri incidere solitos fuisse. Mirari itaque convenit, hanc de qua loquimur artem illos latuisse, cum tamen facillima fuisse videatur hujus ex illa inventio. Verum danda est magnis rebus mora, nec quidquam simul inventum est ac perfectum. Quam igitur illi ignorabant artem, incisas nim. æri figuras imprimendo in chartam transferre, unicaque lamina, vel centena exemplarium millia, procurare, illam in magnum litterarum emolumentum invenit ac expolivit sagax nostri sæculi industria. Quod quam certum est, tanta e contrario incertitudine laborat quisnam primus illius inventor erit celebrandus. Invida gentium, unius præ alia excellendi cupido iisdem hujus ac reliquarum artium origines tenebris circumfudit & obtexit. (b). Quibus ut nos
vel

(a) Magnos fingendi pariter ac pingendi artifices se hoc ævo præstiterunt *Michaël Angelus* de quo *Pernety* Lib. cit. p. 159. *Mais la sculpture le mettra toujours au nombre de les plus grands maîtres, Daniel Volaterranensis & complures alii.* (b) Neque hoc mirum: Non enim cum animæ ex cæli penetralibus artes ceciderunt; sed exquisita & nata sunt hic in terris omnes, & cum processu temporum paulatim, meditatione conflata; inops vita & multarum indiga

vel ex parte expediamus, observasse juvabit duplicis generis esse artem incisoriam; *Xylographicam* scilicet, qua ligno; & *Chalcographicam* qua metallis, ari præsertim figuræ inciduntur (a). Illam vero, hac antiquiorem esse, cum nemo sit, qui dubitare audeat; sequitur, adserta certæ cuidam genti illius inventione, totam etiam litteram simul qua maximam sui partem esse compositam. (b). Contendunt Scriptores Itali *Hugonem Carpi* primum de figuris, ligneis tabellis incidendis cogitare cœpisse; verum in manifesto illos errore versari solidissime ostendit præter alios *Gundlingius*; ita tamen ut laudatum *Hugonem* in emendanda hac arte haud proletariam operam collocasse simul concedat. (c).

E 3

Ger-

rerum fortuita conspiciens quadam commoditate provenire, dum imitatur, experitur & tentat, dum labitur reformat, immutat. Ex assidua reprehensione parvas continnavit scientiolas artium, & ad unum exitum temporibus pluribus commentatus perduxit. Verba sunt *Arnobii* Lib. II. adversus Gentes. Hinc quamdiu in primis adhuc subsistunt initia, nemo facile adeo est curiosus, ut illarum mentionem dignam iudicet, quæ in annales referatur; quamprimum vero in meliorem formam illas redactas vident, adcurrunt certatim omnes, aliquam venturæ hinc gloriæ partem decerpere avidè cupientes. Adeoque cum plerumque contingat ut ad unam eandemque artem inveniendam, varii, loco & temporibus discreti varia ratione aliquid contulerint; oriri necesse est lites vix aut nunquam terminandas. Verum hæc obiter.

(a) Differunt *Xylographia* & *Chalcographia* præterea, eo, quod in illa ea quæ eminentiora sunt, vestigia sui in charta relinquant; quod in hac opposita ratione se habet. Hinc & priorem Galli vocant *gravure d' Epargne*; posteriorem vero *gravure en creux*. (b) *Ars aeris incisoria* instar complementum est *Xylographicæ*; adeoque pro novo & diverso ab hac invento minime habenda; *inventis enim addere facile est; nec ulla datur ars, quæ non cultu niteat.* (c) Vid. *Gundling*, *Hist. der Gelahrtheit* Cap. III. S. 73. p. 513.

Germanis potius hanc gloriam vindicandam esse, firmissimo quidem exinde colligitur argumento, quod antiquiora apud illos quam ullam aliam gentem specimina hujus artis occurrant (a); incertus tamen adhuc manet primus inventor, nec spes est illum unquam detectum iri. Alii namque *Lupertum Rust.* ad a:o 1450. alii *Martinum Schoen.* alii alium quendam hoc nomine laudant. (b). Si quid in tanta rerum caligine dicendum est, nobis saltem probabile admodum videtur, artes Typographicam & Xylographicam ab iisdem initiis suas traxisse origines, & quemadmodum fororio inter se nexu erant conjunctæ, ita & una sensim excultas fuisse atque expolitas. Ab illo etenim tempore comparuerunt apud Germanos, quotquot in hoc genere celebriores fuerunt artifices *Martinus Stockius,*
Mar-

seqq. Absurdissimam defendere sententiam *Vasarium*, sole meridiano clarius patet. *Hugonem* enim *Carpi* fuisse *Raphælis* Urbina-
tis discipulum certum est & concessum. Erat autem ut supra observavimus *Raphæle* natus anno 1483. ante quod tempus jam Germania specimina hujus artis dedit ut mox dicetur. In laudem tamen *Carpi* dicendum, quod primus fuerit qui duabus ac tribus tabulis ad eandem formam excavatis, umbram, colorem & lucem picturis Xylographicis addere docuerit, qua de re videatur *Pernety* lib. cit. p. 348.

(a) Comparent picturæ lineares Xylographicæ ad a:o 1476. in libro de Vita Christi, Impress. *Augustæ Vinaticæ*, ad a. 1480. in Bibliis *Augustanis*: ad a. 1483. in Biblia German. edita Norib. per *Anton Koberger*; ad annum 1493. in *Hartm. Schedelii* Chron. Mundi edita ibidem; ad cujus etiam finem adnotatur *insertas fuisse civitatum ac Illustrium Virorum figuras a Viris Mathematicis pingendique arte peritissimis* *Mich. Vohlgemuth & Wilhelmo Pleydenzurf.*
(b) Vit. Ad. Erud. pro a. 1739. p. 17. & *Lesser*. Typograph. Jubil. p. 209. seqq.

Martinus Schoen, Michael Vohlgemuth, Wilhelmus Pleydenwurff, Albertus Durerus ceteri. Quo autem tempore & a quo, illa suscepta fuerit hujus artis emendatio, qua in locum tabellarum lignearum laminæ abeneæ surrogatæ sunt, æque latet. Sunt qui *Franciscum a Bobolt Montensis Ducatus opilionem* primum hoc fecisse putant. (a). Sunt & qui *Massoni Viniguerræ aurifici Florentino* illam tribuunt laudem. (b). Priori tamen sententiæ calculum addunt plerique; quippe priores in hoc etiam genere artifices protulit Germania: Laudantur ex illis *Israel Mekenich, Martinus Stockius, Gemberlein, Alb. Durerus, Johan. Sebald, Barth. Böhme, Georgius Pens & Ægidius Sattler*; quorum ope exculta est hæc ars & propagata primum ad Italos, apud quos circa hæc tempora floruerunt, *Marcus Antonio Raimundi, Andreas Mantuanus, Franciscus Parmesanus & Augustinus Carracci*; deinde ad Batavos, inter quos præ cæteris inclaruerunt *Lucas Lugdunensis* ob pingendi artis peritiam supra laudatus & *Cornelius Blæmaart*. (c). Ex Italia paullo post regnante FRANCISCO I. in Galliam delata est hæc ars, quoad labente tempore in omnes Europæ regiones sensim diffunderetur. (d). Invaluit autem jam hoc ævo, præter eam incidendi rationem quæ callo aut stilo ferreo peragitur, (*gravure au burin*) etiam illa quæ ope aque fortis metallum corrodentis instituitur (*gravure a l'eau forte*) cujus auctorem *Parmesanum*

(a) Vid. *Paschius* in *Inv. Nov-Ant.* Cap. VII. §. 67. p. 793. Aët. *Erud.* pro a. 1739. p. 17. (b) Vid. *Gundl. Lib. cit.* p. 516. Confr. *Pernety Dict.* p. 349. & *Savary Dict. Univ. de Commerce &c.* T. II. pag. 696. (c) Vid. *Gundl. l. c.* p. 516. & *Pernety l. c. l'Art. Ecole.*

(d) Aët. *Erud.* pro a. 1757. p. 134.

sanum fuisse contendit *Vasarius*, plerisque *Durero* illius inventionem vindicantibus. (a). Accesserunt his incidendi modis postea alii duo, opus nim. quod vocant *mallei* circa anni 1592. & *Melano-Chalcographia Maniere noire* ad a. 1648, (b), ut ad illud fastigium evecta jam videatur hæc ars, ultra quod adfurgere amplius vix potest. (c).

§. VIII.

Ne autem præter rem mentionem harum artium hic inseruisse videamur, paucissimis adhuc indigitabimus, qua ratione renascentibus litteris, illæ fuerint obfetricatæ. Picturam quidem coloratam quod adinet, ingenue fatemur, illam utpote totam ad ornamenta & oculos delectandos comparatam, in scientiis tradendis non magnopere esse necessariam; quod tamen laudibus artis pictoriæ nihil derogat, cum picturæ linearis & Chalcographiæ tanto major sit necessitas; quippe quæ variis disciplinis oculi instar inferviunt. Illarum ope in *His-*
to-

(a) *Durerum* aqua forti usum fuisse in incidendis laminis æreis fatentur omnes. Cum vero ille *Parmesano* prior vixerit, quippe qui natus est a. 1504. facile patet errasse, *Vasarium*. (b) Vid. *Gundl.* l. c. p. 518. & *Pernety* l. c. l' *Art. gravure*. Historiam hujus artis succinctam exhibet *Dn. Humbert*, in *Abrégé Historique de l'origine & des progrès de la gravure & des Estampes en bois & en Taille-douce* à Berlin 1752. in 8. quem tamen librum ipsi non vidimus. (c) Fatetur hoc *Pernety* l. c. *L'art*, inquit, de graver sur le cuivre & sur le bois s'est tellement perfectionné, qu'on ne doit rien attendre de mieux. Quoique avec le seul noir & le blanc, on sait faire distinguer à l'œil les différentes étoffes de soie, & de laine, les cheveux blonds d'avec les noirs, les cheveux blancs d'un vieillards d'avec les châtains d'une jeune femme &c.

floria Naturali vivas habemus animalium & herbarum imagines; in *Geographia* Mappas Geographicas & Hydrographicas, globos artificiales, cætera. In *Geometricis* quibusvis disciplinis, *Mechanica*, *Physica*, *Anatomia*, *Architectura*, *Tactica*, *Numismatica*, *Heraldica*, tradendis, quid frequentius accidere solet, quam ut post prolixas sæpe de his rebus sermones, subsidium denique ad eas distinctius exhibendas e pictura petant doctores. Non enim tam sufficiunt ad ingenerandam animo claram ideam, exquisitissima verba vel copiosius cumulata, quam ipsæ rerum formæ fidelibus oculis commissæ & quas ipse contemplandas sibi tradit spectator. Hinc & latioribus augmentis crevisse observamus scientias modo nominatas, postquam addi cœperunt rerum imagines. Intuitiva quippe quam vocant cognitio & quam cum symbolica sedulo conjungendam esse, monent Philosophi, ut omnibus numeris perfecta & absoluta in mente generetur scientia, harum ope nimium quantum est adjuncta. Ad memoriam etiam sublevandam, multum ex iis accedit præsidii; ut plura quæ in laudem earum cumulari possent, jam non addam (a). Consulto prætereo, usum quem habent moralem & vim ad animos in virtutis amorem flectendos incomparabilem, a compluribus tantopere celebratam, tantoque adparatu demonstratam; illa enim quanta demum cunque, procuratis variis ab his iisdem artibus vitiorum irritamentis æque magnis, in æquipondium velut reducta, evanescit plane, ut ex hoc quidem capite non multa dignæ videantur commendatione. Idque tanto magis

F

quo

(a) Plura scilicet in hanc rem dabimus infra, quando ad scientiarum restaurationem enarrandam ventum fuerit.

quo certius sit illarum quam Typographiæ abufum multo difficilius præcaveri; liquidem *pictoribus qualibet audendi femper fuit æqua potestas*; nec ullæ præterea leges fatis efficaces efle videantur ad impediendum, quo minus offendicula morum puritati ab iis parari queant. (a). Quo tamen ipfo jufto harum artium pretio nihil omnino detractum volumus; Laudamus illas, ex iis rebus quibus laudem merentur; ex contrariis vituperamus: & ne ufu excidamus, abufum quamdiu tolli non potefl ferendum iudicamus. (b).

§. IX.

(a) Firmum manet quod dixit *Propert.* Libr. II. Eleg. 5. v. 19. feqq.

*Quæ manus obfcenæ depinxit prima tabellæ;
Et pofuit cafta turpia vifa domo;
Illi puellarum ingenuos corruptit oculos &c.*

(b) Addere lubet coronidis loco, ad ea quæ hætenus diximus verba *Iluftr. Montesquieu*: L' invention de l' Imprimerie, qui a mis les livres dans les mains de tout le monde; celle de la gravure, qui a rendu les cartes Geographiques fi communes; enfin l' etabliffement des papiers politiques, font affez connoître à chacun les intérêts généraux, pour pouvoir plus aifément être éclaircis fur les faits secrets. Les confpirations dans l' Etat font devenues difficiles, parce que depuis l' invention des Postes, tous les secrets particuliers font dans le pouvoir au public. Les Princes peuvent agir avec promptitude, parce qu'ils ont les forces de l'Etat dans leur mains; les confpirateurs font obligés d' agir lentement parce que tous leur manquent; mais à préfent, que tout s' éclaircit avec plus de facilité & promptitude, pour peu que ceux ci perdent de tems à s' arranger, ils font découverts. Vid. *Confid. fur les caufes de la grandeur des Romains & de leur decad.* Cap. XXI. ad finem.